

PRIRODNI I KULTURNI PEJZAŽI POKRČJA U MLETAČKIM KATASTRIMA 1709./1711.

NATURAL AND CULTURAL LANDSCAPES OF KRKA REGION BASED ON VENETIAN CADASTRE FROM 1709/1711.

Mirela Slukan Altić

Institut društvenih znanosti

»Ivo Pilar«

Marulićev trg 19

HR, 10000 Zagreb

Republika Hrvatska

mirela.altic@zg.t-com.hr

Primljeno / Recieved: 17. 2. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 22. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC: 930.2:528.44 (497.5-3 Dalmacija) "1709/1711"

Sažetak

Autorica na temelju dosad neobjavljenih arhivskih izvora analizira promjene u prirodnom i kulturnom pejzažu Pokrčja, nastale kao rezultat kolonizacije toga dijela Dalmatinske zagore nakon oslobođenja od Osmanlija. Podaci što nam ih pružaju mletački katastri, nastali za područje Skradinskog, Šibenskog i Kninskog teritorija od 1709. do 1711. godine, omogućuju nam detaljan uvid u spomenuti prostor u prijelomnom razdoblju njegove ponovne kolonizacije. Katastar Pokrčja, formiran s ciljem ponovne uspostave mletačke vlasti nad oslobođenim teritorijima, omogućava nam vrlo detaljan uvid u demografske, zemljišne i gospodarske promjene koje su nastupile obnovom naseljenosti toga kraja, a koje su rezultirale snažnom transformacijom prirodnog i kulturnog pejzaža toga dijela Dalmatinske zagore. Pritom autorica osobito valorizira vrijednost mletačkih katastarskih karata pojedinih okruga, koje predstavljaju svojevrsni zemljišno-demografski sumarnik s prikazom svih naselja te iscrpnim statističkim tabelama koje dokumentiraju demografske odnose, gospodarsku osnovu naselja, način korištenja površina (udjeli obradivih i neobradivih površina, udjeli pojedinih kultura) te agrarnu gustoću naseljenosti za svako pojedino naselje.

Ključne riječi: prirodni pejzaž, kulturni pejzaž, mletački katastar, Dalmacija, 18. stoljeće

Key words: natural landscape, cultural landscape, Venetian cadastre, Dalmatia, 18th century

Morejski rat i nakon njega - razdoblje prijelomnih promjena

U svim mletačko-osmanskim ratovima u Dalmaciji dolazilo je do seobe stanovnika s osmanskog područja na mletački teritorij. Tijekom Kandijskog rata, kada je pojas mletačkog teritorija u Dalmaciji još uvijek bio vrlo uzak, na njega je prešlo oko 10.000 Morlaka, uglavnom kolonizirajući rubna područja mletačke Dalmacije. No, zbog male površine posjeda Mlečani nisu mogli primiti sve podanike koji su željeli prijeći s osmanskog na mletački teritorij (Stanojević, 1962.; 111). U tom se smislu situacija bitno promijenila tek Morejskim ratom kada je Venecija prvi put znatno proširila površinu svojih posjeda u Dalmaciji. Širok

pojas plodnih površina i napuštenih naselja valjalo je naseliti novim stanovništvom koje će ujedno braniti novostečeno područje od Osmanskog Carstva. Naseljavanje Dalmacije izbjeglicama s osmanskog teritorija bilo je tako intenzivno da je već do kraja 1685. godine na mletački teritorij prešlo oko 25.000 ljudi (taj broj najvjerojatnije uključuje i stanovništvo koje su Mlečani ovdje zatekli iz vremena osmanske uprave). Na područje Pokrčja najveći je broj stanovnika dolazio iz Rame i Hercegovine. Tako je 1689. godine s područja Glamoča u Petrovo polje doseljeno 12.000 ljudi, od kojih je 400 bilo sposobno nositi oružje. Sljedeće godine, 1690., dolazi još 400 osmanskih podanika iz sela Zlatine i Rastaka (*Stanojević, 1962.; 121*). Prelaskom na mletačku stranu obitelji Morlaka dobivale su zemlju na korištenje, a zauzvrat su stupale u vojnu službu kao krajišnici mletačke krajine. Dakako, uz novonaseljeno morlačko stanovništvo na tom se području zadržao i određen broj starosjedilaca koji su nakon potiskivanja Osmanlija priznali mletačku vlast. Uz to, dio stanovništva činili su i povratnici koji su tijekom ratova izbjegli prema obali i otocima, a sada su se vraćali u svoju staru postojbinu. Tako je tijekom Morejskog rata formiran novi sloj stanovništva koje je naselilo stara naselja oko Krke. Kako je velik dio novodoseljenog morlačkog stanovništva bio pravoslavne vjeroispovijesti, ovom se kolonizacijom počela mijenjati ne samo slika opće naseljenosti, nego i konfesionalni sastav stanovništva.

Vojno-teritorijalna i porezna organizacija nove stečevine

Područje Pokrčja nakon ponovne uspostave mletačke vlasti bilo je podijeljeno na tri teritorijalne jedinice: Šibenski, Skradinski i Kninski teritorij. To su bile upravne i vojne jedinice koje su ujedno bile i osnova za organizaciju katastra. Njihove su granice rezultat pomnog planiranja mletačkih vlasti u svome nastojanju održavanja kontrole nad novostečenim područjem. Naime, osnovu te novouspostavljene teritorijalne organizacije činili su teritoriji i kotarevi podijeljeni na serdarije - vojne ustrojbene jedinice kojima su na čelu bili serdari, a koji su činili temelj organizacije mletačke Dalmacije u vrijeme ratnih operacija protiv Osmanlija. Nakon oslobođenja tih teritorija i njihove reinkorporacije u mletačku Dalmaciju, takva razdrobljenost teritorija na velik broj morlačkih glavara Veneciji je otežavala kontrolu nad svojim krajištem, pa je organizacija većih teritorijalnih jedinica s po nekoliko serdarija predstavljala pokušaj kakve-takve centralizacije vlasti.

Područje između Čikole i Knina, koje je u srednjem vijeku pripadalo Kninskoj županiji, u novoj je teritorijalnoj organizaciji mletačke Dalmacije činio Kninski teritorij koji je kao zasebna upravno-teritorijalna i vojna jedinica osnovan u rujnu 1688. godine, dakle odmah nakon oslobođenja Knina. Sastojao se od Kninske i Drniške serdarije (njima se 1694. pridružila Vrlička, a 1718. i serdarija Plavno). Istodobno je dio zaleđa između brda Trtar i rijeke Čikole (točnije, malo južnije od nje), koji je prije prodora Osmanlija pripadao Šibenskom kotaru, vraćen u sastav te upravno-teritorijalne jedinice kao zasebna serdarija. Područje Pokrčja zapadno od Krke uklopljeno je, pak, u Zadarski kotar koji se dijelio na tri jedinice: gornji kotar (Bukovica), srednji kotar (Ravni kotari) na čijem su čelu bili serdari te donji kotar na čijem je čelu bio gubernator (*Grgić, 1962.; 252*). Iako se na taj način nastojala poštovati

povijesna pripadnost određenih područja teritorijalnim jedinicama uspostavljenima prije prodora Osmanlija, ovakvo okrupnjivanje teritorijalnih jedinica imalo je prvenstveno funkciju smanjivanja samouprave morlačkih starješina te osiguravanje što bolje kontrole vojne moći na području Dalmacije¹.

Formiranje mletačkog katastra nove stečevine kao sustava kontrolirane kolonizacije

Morlaci su, došavši u Dalmaciju, isprva samoinicijativno zauzimali tek oslobođeno zemljište. Zbog neizvjesnosti krajnjeg ishoda rata Venecija nije odmah izvršila izmjeru i parcelaciju novostečenog zemljišta. Problem razdiobe riješila je privremeno kolektivnim »investiturama« za pojedina sela tako što su se određivale granice područja koja su mogli naseljavati, a unutar tih granica podjelu su vršili oni sami. Morlaci su zauzvrat postali mletački vojni obveznici te su plaćali 1/10 poljoprivrednih prinosa². Svako selo činilo je četvu, »bandiru« pod zapovjedništvom harambaše, čime je uspostavljena poljoprivredna proizvodnja vojno-lenskog tipa s odrazom na upravni sustav (krajina). Venecija je time dobila motiviranu krajišku vojsku, ali i nove porezne obveznike kao značajno vrelo sve oskudnijih državnih prihoda.

Procjenjuje se da se do kraja Morejskog rata u Dalmaciju doselilo ukupno oko 30.000 doseljenika, poglavito Morlaka (*Stanojević, 1962.; 128*). Dolazak velikog broja morlačkog stanovništva na još uvijek relativno uzak obalni pojas Dalmacije rezultirao je nedostatkom obradive površine i pašnjaka, čime je dodatno zaoštrena već ionako teška agrarna kriza. Agrarna prenaseljenost Dalmacije dosegula je nakon Morejskog rata takve razmjere da je nova agrarna reforma postala neizbježna³. Takva reforma nužno je tražila zemljišne evidencije nove stečevine. Naime, već tijekom rata Mlečani su se žalili na otežano ubiranje desetine. Osobito je to bio slučaj na području nove stečevine gdje se morlačko stanovništvo opiralo plaćanju poreza. Problem je bio tim veći što zbog velike mobilnosti Morlaka Mlečani nisu imali pouzdane podatke o njihovim naseljima i stvarnim приходima. Zbog takve situacije donesena je odluka o hitnoj potrebi popisa stanovnika i zemlje svih novooslobođenih teritorija. Osnivanje katastra nije bilo nužno radi zbog ubiranja poreza. Da bi osigurali novoosvojena područja, Mlečani su morali barem donekle stabilizirati nomadska morlačka plemena koja su živjela u pograničnom području Dalmacije. Stoga generalni providur Girolamo Cornaro već 1689. godine donosi odluku da se svi Morlaci nastanjeni raštrkano po poljima, imaju naseliti u stalnim okupljenim selima s organiziranom vojnom upravom, a da se stanovništvo upiše

¹ Takva reorganizacija mletačkog krajiškog prostora bila je popraćena i odgovarajućim promjenama izbornih postupaka glavara krajišnika. Tako je serdare, koje su na početku birali harambaše, a generalni providuri samo potvrđivali, sada izravnim imenovanjem birao generalni providur, čime je Mletačka Republika nastojala što bolje kontrolirati nemirno područje vlastitog krajišta (*Slukan Altić, 2007.; 64*).

² Investiture nisu uvijek dobivali samo Morlaci. Dio zemljišta na korištenje su dobili i okolni starosjedoci - težaci (*Slukan Altić, 2003.; 70 - 72*).

³ Kao posljedica kroničnog nedostatka plodne zemlje, Morlaci su često uzimali u zakup zemljište s osmanske strane granice.

u popise harambaša.⁴ U tu je svrhu cijelo područje nove stečevine proglašeno državnom imovinom, koje je onda dodjeljivano novim korisnicima - Morlacima, sve s ciljem da ih se što više veže uz zemlju i sjedilački način života. Dodjela zemlje investiturama osobito je bila česta na području Drniša i Knina, o čemu je sačuvan zasebni popis obitelji i opis dodijeljenih zemalja⁵.

Tako se odmah nakon završetka rata te ustanovljavanja nove granične linije počelo s formiranjem katastarskih evidencija za područje nove stečevine. Najveći dio radova na uspostavi katastra nove stečevine završen je između 1709. i 1711. godine, u vrijeme generalnog providura Vincenza Vendramina. Tada je uspostavljen katastar Zadarskog (*Contado di Zadra*) kotara, Šibenskog i Skradinskog (*Territorio Sebenico e Scardona*) te Sinjskog (*Territorio di Sign*) i Kninskog (*Territorio di Knin*) teritorija⁶. Istodobno s dodjelom investitura i izradom katastra izvršen je i popis stanovnika novog teritorija. Tako je Mletačka Republika dobila vrlo detaljan uvid u demografske, zemljišne i gospodarske odnose na području nove stečevine⁷.

Nakon izrade detaljnih katastarskih evidencija za svaki su okrug sastavljene pregledne karte, svojevrsni zemljišno-demografski sumarnici koji su prikazivali sva naselja te odnos obrađenog i neobrađenog zemljišta. Sastavni dio svake takve karte bila je i tablica koja je donosila iscrpne statističke podatke o demografskim odnosima (broj obitelji, muškaraca, žena, muške i ženske djece, vojnika), stočnom fondu (broj konja, volova, krava, teladi) te o obrađenosti i udjelima pojedinih poljoprivrednih kultura⁸.

Skradinski, Šibenski i Kninski teritorij u mletačkom katastru iz 1709./1711. godine

Situaciju Skradinskog i Šibenskog teritorija prikazuje karta pod naslovom »*Territorio di Scardona e Sebenico*«, koju je 1709. godine izradio mletački kartograf Giuseppe Juster.⁹ Izrađena u mjerilu 1:42600, karta prikazuje sva naselja i način korištenja zemljišta spomenutog područja nakon Morejskog rata. Kako se radi o sumarniku katastarske izmjere, osim što predstavlja dotad najdetaljniji prikaz donjeg Pokrčja, tu kartu, osim krupnog mjerila, odlikuje i velika točnost jer se temeljila na originalnoj izmjeri terena. Točnost karte najbolje se ogleda u prikazu same rijeke Krke koja dotad nije bila kartirana u ovako krupnom mjerilu i s toliko detalja. Osim kanala Sv. Ante, šibenskog bazena i uvale Zaton, koje je dobro poznao i Kolunić, sada prvi put vidimo detaljnije prikazana jezera rijeke Krke. Prukljansko jezero prvi

⁴ Državni arhiv Zadar, Spisi generalnog providura G. Cornara, sv. I.

⁵ Usp. fond mletačkog katastra, br. 21, Državni arhiv Zadar.

⁶ Usp. fond mletačkog katastra, br. 4-14, Državni arhiv Zadar.

⁷ Opširnije o povijesti mletačkog katastra u Dalmaciji usp. Slukan Altić, Mirela (2001.): Povijest mletačkog katastra Dalmacije (Morlaci u mletačkim katastarskim izvorima). Arhivski vjesnik, br. 43, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2001., str. 139 - 155.

⁸ Površine su izražavane u padovanskim kampima. Jedan padovanski kamp (*Campo Padovano*) iznosi 3659 m², dijeli se na četiri kvarte, a jedna kvarta iznosi 210 tavola (*Ungarov*, 1992.; 381).

⁹ Puni naslov karte glasi »Disegno topografico del Territorio di Scardona, e Sebenico nel nuovo acquisto della Ser. Rep. di Ven fato per comando dell Ill. Et Ecc. Sog. Vincenzo Vendramin«. Kartografska zbirka Ratnog arhiva u Beču, sign. B-IX-c-587.

velik dio obradivih površina u krškim poljima bio obrađivan, najveći dio površina činile su šume i pašnjaci (na karti su označeni sivo-plavom bojom), odnosno neobrađene površine.

Na karti su, osim načina korištenja površina, prikazana i sva naselja Šibenskog i Skradinskog teritorija. Uspoređujući raspored i imena naselja s naseljima Pokrčja iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka, možemo zaključiti da kolonizacija novog stanovništva, do koje je ovdje dolazilo, nije rezultirala osnivanjem novih naselja, nego poglavito naseljavanjem starih. Naime, gotovo sva naselja koja na ovom području nalazimo 1709. godine, spominju se i u srednjovjekovnim izvorima. Izuzetak čini samo nekoliko novijih naselja patronimičkih imena, nastalih vjerojatno tek krajem 16. ili početkom 17. stoljeća, kao što su Mirlović Zagora, Pakovo Selo i možda Radonić¹⁰. Promjene u naseljenosti i sastavu stanovništva Pokrčja vidljive su tek na razini zaselaka pojedinih sela. Naime, sela Pokrčja su tijekom ranoga novog vijeka uglavnom zadržala svoja stara imena, no zaseoci koji su stvarani kolonizacijom novog, morlačkog stanovništva dobivali su nova, patronimička imena, po obiteljima koja su ih naseljavala. Ta imena novih stanovnika poznata su nam iz katastra, odnosno popisa stanovništva koji je proveden 1709. godine. Istodobno su kao skupna imena zaselaka zadržana stara imena sela. Tako se, primjerice, sačuvalo ime srednjovjekovnoga sela Pokrovnik koje se 1709. godine sastojalo od zaselaka Copića, Štrkalja, Lucića i Mengušića, obitelji koje su ih naselile. Slična je situacija i s ostalim selima Skradinskog i Šibenskog teritorija, uključujući i ona patronimičkog imena (tako se, npr., zadržalo ime sela Radonić, iako već 1709. u selu nije

Prirodni i kulturni pejzaži područja oko Čikole na katastarskoj karti iz 1709. godine

¹⁰ Dio autora smatra da je selo Radonić ustvari srednjovjekovno selo Radičani.

RISTRETTO DI TUTTO IL CONTENUTO DELLE SEVENTI VILLE, E CONTRADE DEL TERRITORIO DI SCARDONA, E SEBENICO, e formato il suo Catafico.

N.º Variuode	Famiglia	Uomini d'arme	Patri	Donne	Patre	Anime in tutti	Cavalli da sella	Cavalli da soma	Mehri d'Arate	Vacche	Vitelli	Animali minuti.	Terra lavorata		Vigne		Patri		Terra incolta potentata		Terra incolta Patri		Boscho coltiv.		Pascioli e Montuosi in tutti			
													Cantari	Quart.	Cantari	Quart.	Cantari	Quart.	Cantari	Quart.	Cantari	Quart.	Cantari	Quart.	Cantari	Quart.	Cantari	Quart.
N.º 1 Variuode	20	43	47	31	35	156	15	20	55	108	77	380	437.2.170	5.1.62	23.2.68													
N.º 2 Smerdeglie	13	34	31	29	26	120	8	20	58	71	71	400	249.3.90	11.3.172														
N.º 3 Briuir, e Mezgnou, Contrada.	32	83	72	7	59	271	35	80	128	170	89	1070	1288.1.7	46.3.24	44.1.56													
N.º 4 Dobrisich	8	12	13	9	6	40	6	20	29	30	15	240	195.2.163															
N.º 5 Piramatouz	11	21	17	20	18	76	5	22	51	57	33	368	263.2.141	1.1.167	8.1.161	1.1.195	27.3.166											
N.º 6 Cadibasich Con. ^{da}	3	5	6	5	2	18		3	10	11	10	130	97.1.121	4.3.45														
N.º 7 Sdrapan.	17	31	28	25	21	105	2	15	50	49	40	355	258.3.191	2.3.133	5.1.114	7.1.121												
N.º 8 Cherouich	7	13	13	11	9	48	3	12	23	33	22	190	192.3.119	4.1.15	11.1.129	1.2.182	23.2.99											
N.º 9 Pechiane Con. ^{da}	8	9	15	11	11	46	1	5	19	34	17	163	118.3.136	2.2.195	8.1.118													
N.º 10 Meziare Con. ^{da}	3	11	7	7	10	35	3	16	29	28	22	460	75.3.87	10.1.15														

Dio statističke tabele Skradinskog i Šibenskog teritorija s pripadajuće katastarske karte iz 1709. godine

živio niti jedan Radonić). Svi posjednici zemljišta na području »nove stečevine« temeljem ovog katastra dužni su bili državi davati desetinu, besplatno kulučiti i služiti u vojnim jedinicama koje su, kao i na području stare stečevine, osnovane na teritorijalnom principu (bandiere). Zemlju nisu mogli prodati, a nasljeđivali su je samo muški potomci. Tako je temeljem katastra iz 1709. godine morlačko stanovništvo definitivno i kompaktno naseljeno na tlu nekadašnjega srednjovjekovnog hrvatskog stanovništva.

Uvidom u spomenutu kartu, ali i u statističke podatke koje sadrži, možemo vidjeti da je, s obzirom na osobine krškog terena na kojemu je mogućnost obrade zemlje ograničena na zone krških polja, naseljenost još uvijek bila razmjerno niska. Na cijelom području nove stečevine Skradinskog i Šibenskog teritorija 1709. godine živjelo je 4426 stanovnika ili 642 obitelji (prosječna obitelj imala je sedam članova). Na tom su području bila 52 naselja, od kojih je 45 bilo naseljeno. Pritom se zapažaju određene razlike u naseljenosti Šibenskog i Skradinskog teritorija. Na području nove stečevine Šibenskog teritorija, koja se nalazila istočno od rijeke Krke, živjelo je samo 1913 stanovnika ili 315 obitelji, što znači da je jedna obitelj u prosjeku imala šest članova. Za usporedbu, na istom je području do 1991. godine (kada je depopulacija dosizala visoke stope) živjelo više od 10.000 stanovnika. Zanimljiva je i distribucija stanovnika po naseljima. Na Šibenskom teritoriju dominirala su sela srednje veličine (prosječan broj stanovnika jednog sela iznosi 80). No, na tom je području karakteristična i pojava nekoliko izrazito velikih sela. Prije svega, misli se na sela s više od 250 stanovnika kao što su Danilo Biranj s 457, Mirlović Zagora s 465, Raslina s 318 i Sedramić s 288 stanovnika. Istodobno je na Skradinskom teritoriju, koji se prostirao zapadno od rijeke Krke, živjelo 2513 stanovnika ili 327 obitelji, pa je prosječna veličina obitelji bila nešto veća (7,7 članova po obitelji). Ako se tome dodaju i crkveni posjedi (Dubravice, Bratiškovci, Sonković, Vačane, Velika Glava, Rupe i Skradin¹¹) čiji broj stanovnika ovdje nije iskazan, možemo zaključiti da je nova stečevina Skradinskog teritorija bila znatno gušće naseljena od šibenske nove stečevine.

¹¹ Skradin je u to vrijeme bio razmjerno malo naselje. Procjenjuje se da u drugoj polovici 18. stoljeća nije imao više od 400 stanovnika, što znači da je u vrijeme nastanka katastra iz 1709. godine vjerojatno imao manje od 300 stanovnika (Soldo, 1991.; 161).

Nadalje, zbog nešto gušće naseljenosti na desnoj obali Krke naselja su bila nešto veća, pa sela u prosjeku imaju oko 120 stanovnika. Najveća je koncentracija stanovništva bila u selima srednje veličine, dok je pojava izrazito malih i izrazito velikih sela na Skradinskom teritoriju manja. Zabilježena su samo tri naselja s više od 250 stanovnika. Najviše stanovnika imala su Zlosela (današnji Pirovac), i to 273, zatim Bribir 271 te Velim 266.

Statistički podaci uz rub karte omogućuju nam uvid i u strukturu zemljišnog posjeda. Na promatranom području bio je ukupno 13.751 kampa obrađene zemlje. S obzirom na broj stanovnika (4426), dolazimo do podatka da je na jednog stanovnika u prosjeku dolazilo nešto više od tri kampa obrađene zemlje (tzv. agrarna gustoća), odnosno da je jedna obitelj u prosjeku obrađivala 21 kampa zemlje. Povoljniji odnosi površine obrađene zemlje i broja stanovnika javljaju se na područjima krških polja gdje je obradivog zemljišta bilo najviše. Dakle, intenzitet agrarne proizvodnje ovisio je prvenstveno o prirodnim uvjetima. Tamo gdje je obradivog tla bilo više, i obrada je bila intenzivnija. Ipak, valja naglasiti da je u ovom prvom razdoblju mletačke kolonizacije stupanj obrađenosti tla bio razmjerno nizak. To potvrđuju i statistički podaci o površinama neobrađene plodne zemlje. Naime, osim 12.751 kampa zemlje koji se obrađivao, na istom je prostoru zabilježeno 629 kampa dodijeljenog zemljišta koje nije bilo obrađeno te još 442 kampa državne (nedodijeljene) obradive zemlje. Dakle, tek nešto više od polovice raspoloživog zemljišta za obradu bilo je zaista i obrađivano. Ako tome dodamo podatak da se zemlja obrađivala vrlo ekstenzivno, što je davalo niske prinose, dolazimo do zaključka da je gospodarska situacija, usprkos dodijeljenom zemljištu, na tom području morala biti veoma teška.

No, i ovdje postoje razlike između Šibenskog i Skradinskog teritorija. U novoj stečevini Šibenskog teritorija agrarna gustoća iznosi 3,5 kampa po stanovniku. Pritom najmanje obradive površine otpada na rubna naselja teritorija, kako ona uz Trtar (Mravnica, Danilo, Biranj, Vrpolje) tako i ona uz Čikolu (Sedramić, Žitnić). Najveće udjele obrađene zemlje imaju sela smještena između Trtra i Moseća gdje ima najviše plodne zemlje. Najviše obrađene zemlje po stanovniku nalazimo u Radoniću i Konjevratima gdje je zabilježeno oko 600 kampa zemljišta na samo 16 stanovnika. Nešto povoljnije odnose obradive zemlje i broja stanovnika nalazimo još u Brnjici (3,5 kampa/stan.), Unešiću (oko 3,6 kampa), Koprnu (oko 3 kampa), Planjanima, Mirlović Zagori, Pakovu Selu i Pokrovniku (2,3 kampa/stan), dok je najveća agrarna gustoća zabilježena na području Sedramić, gdje po stanovniku dolazi tek 0,63 kampa, odnosno u Vrpolju gdje je zabilježeno 0,5 kampa po stanovniku. Istodobno su na cijeloj novoj stečevini Šibenskog teritorija 1709. godine površine pod vinogradima bile iznimno male, tek nešto više od šest kampa.

Na novoj stečevini Skradinskog teritorija zbog većeg broja stanovnika agrarna je gustoća bila nešto veća pa na jednog stanovnika u prosjeku dolazi 2,8 kampa obrađene zemlje. Najveća gustoća stanovnika, s obzirom na površinu obradivog zemljišta, bila je u primorju gdje, primjerice u Raslini, na jednog stanovnika dolaze samo 0,2 kampa obradive zemlje, u Zloselima 0,4, a u Zatonu 1,2 kampa. Najpovoljnije omjere broja stanovnika i obradive zemlje nalazimo dublje u zaleđu: primjerice, u Bribiru na jednog stanovnika dolazi 4,8 kampa zemlje, Piramatovcima 3,5 kampa, a u Čistoj oko 4,5 kampa. Za razliku od Šibenskog teritorija, na Skradinskom se znatno više uzgajalo vino. Ukupno je na tom području bilo oko

990 kampa vinograda. Najveće površine pod vinogradima nalazimo u primorskim naseljima: Zloselima (oko 171 kampa), Raslini (oko 178 kampa) i Zatonu (oko 67 kampa).

Na oba je teritorija dominantnu ulogu u gospodarstvu imalo stočarstvo. To nam govori i broj životinja koji je 1709. godine popisano na tom području. Pri sastavljanju katastra popisano je ukupno 36.310 grla stoke (u taj broj nisu uključene ovce i koze, čiji se broj ne navodi). Od toga je na Skradinskom teritoriju bilo 17.221 grlo, a na Šibenskom 19.089. To znači da je brojnost stoke bila gotovo jednaka broju ljudi. Toliko stoke, posebno goveda i konja, upućuje na to da se znatan dio polja koristio za ispašu, a ne za obradu. Stočarstvo je bilo glavna gospodarska grana Pokrčja ne samo u 18., nego i u dobrom dijelu 19. stoljeća, pa je broj stoke na tom području rastao usporedno s brojem stanovnika. Porast broja stanovnika, do kojega je dolazilo tijekom 18. stoljeća, uz nedovoljno intenzivnu ratarsku proizvodnju tražio je stalni porast stočnog fonda, bez obzira na ograničene mogućnosti ispaše. Nedovoljne površine pašnjaka utjecale su na prakticanje transhumantnog stočarstva, odnosno tjeranje stoke na ljetnu ispašu preko granice, u planinska područja osmanskog i habsburškog teritorija.

Sličnu demografsku i gospodarsku situaciju početkom 18. stoljeća zatječemo i na Kninskom teritoriju za koji je istovjetna sumarna katastarska karta izrađena 1711. godine¹². Kao i na Šibenskom i Skradinskom teritoriju, i ovdje se kolonizacija vršila poglavito naseljavanjem starih srednjovjekovnih naselja te naselja nastalih u vrijeme osmanske vlasti (u ta pripadaju Velušić, Tepljuh, Biočić, Miočić, Parčić, Otavice i Gradac za koje prve podatke nalazimo tek u prvoj polovici 16. stoljeća)¹³. Tako je i ovdje većina starih naselja zadržala kontinuitet imena i postojanja dok su nova patronimička imena vidljiva tek na razini zaselaka koje su osnivali novi stanovnici. Ukupan broj stanovnika na ovom području iznosio je 7975. Od toga, najveći broj je naselio Petrovo polje (3874 stanovnika), nešto manje Kosovo polje (2226 stanovnika), a najmanje Kninsko polje, položeno tik uz nesigurnu osmansku granicu (1875 stanovnika). Dakle, najbolja naseljenost zabilježena je na južnom području teritorija gdje je sigurnost od Osmanlija bila veća, a obradive zemlje više. Idući prema sjeveru, naseljenost se smanjuje, i to usporedno s povećanjem ratne opasnosti, ali i lošijim uvjetima života (malo plodne zemlje, močvarnost Kninskog i Kosova polja). Težište života Kninskog teritorija zbog blizine osmanske granice formirano je u Petrovu polju, uz Čikolu. Tamo je koloniziran najveći broj stanovnika i obrađene su najveće površine zemlje. Najveće naselje bio je Drniš u kojemu je 1711. godine živio 451 stanovnik. U okolici Drniša intenzivnije je naseljeno još nekoliko naselja: Drinovci koji su iste godine imali 154 stanovnika, Trbounje s 203 stanovnika, Razvođe s 291 stanovnikom te Velušić s 203 stanovnika. Na tom je području ujedno i najveća površina obrađenog zemljišta po stanovniku (kreće se oko tri kampa). Istodobno je udio vinograda bio zanemariv. Stočarstvo je imalo dominantnu ulogu. Godine 1711. na Kninskom je teritoriju zabilježeno 54.825 grla stoke (ovdje broj stoke uključuje ovce i koze). Na svaku obitelj, koja je ovdje imala prosječno 8,5 članova, dolazilo je 16 konja i goveda te 54 ovce i

¹² Disegno topografico del Territorio di Knin. Kartografska zbirka Ratnog arhiva u Beču, sign. B-IX-c-589.

¹³ Opširnije o srednjovjekovnim naseljima Kninskog teritorija usp. *Smiljanić, Franjo (1992.): Građa za povijesnu topografiju kninsko-drniškoga kraja u srednjem vijeku. Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini, izdanja Hrvatskog arheološkog društva, svezak 15., str. 55 - 64.*

koze (*Friganović, 1961.; 145*). U tom transhumantnom kretanju osobito su sudjelovali stočari južnog dijela teritorija, koji nisu imali vlastitih planinskih pašnjaka na kojima bi ljeti mogli napasati stoku. Najveći broj stoke bio je na sjevernom dijelu teritorija koji je zbog blizine planinskih područja pogodnih za ljetne ispaše imao najpovoljnije uvjete za razvoj stočarstva. Tradicija i povoljni položaj za veću stočarsku aktivnost uvjetovali su da je ovaj kraj do kraja mletačke vladavine postao najjači stočarski prostor cijele Dalmacije.

Usprkos podjeli zemljišta Morlacima i svim mletačkim nastojanjima da novo stanovništvo potakne na ratarsku proizvodnju (dodjela zemlje s obvezom njezine obrade, besplatna podjela sjemena i sl.), gospodarska osnova stanovništva Dalmatinske zagore u to je vrijeme još uvijek bila dominantno stočarska. Obradi zemlje još se pridavala manja važnost. Takva gospodarska aktivnost bila je posljedica stoljetne prilagođenosti nesigurnim ratnim prilikama kojima je više odgovarala stočarska pokretljivost, nego sjedilački način života ratara. Intenzivnije kultiviranje tla početkom 18. stoljeća još je bilo nepoznato. Sve se svodilo na plitko oranje te sjetvu i žetvu otpornijih žitarica. Tijekom vegetacijskog razdoblja okopavanje ili plijevljenje kultura nije obavljano (*Friganović, 1961.; 144*). Takav način obrade rezultirao je niskim urodima, pa i niska agrarna gustoća stanovnika, zabilježena na području Pokrčja početkom 18. stoljeća, u tim uvjetima nije osiguravala dovoljno hrane za prehranu stanovništva. Tako su ječam, raž, proso, sirak, kukuruz te u manjoj mjeri pšenica, kada su i posijani, uzgajani krajnje ekstenzivno. Dugotrajne ratne devastacije, a zatim i dominantno stočarska ekonomija imat će za posljedicu intenzivnu devastaciju prirodnog pejzaža u smislu ogoljavanja krških površina i pretvaranja pašnjaka i livada u goleti. Slaba naseljenost Pokrčja početkom 18. stoljeća posljedica je dugotrajnih ratnih sukoba i brojnih migracijskih previranja koja su na tom području trajala više od 250 godina. Pritom valja napomenuti da je proces kolonizacije krajem 17. i početkom 18. stoljeća tek počeo te da u trenutku nastajanja prvih katastarskih evidencija nije ni izdaleka završen. Samo pet godina nakon nastanka Justerove karte počet će još jedan, ovaj put posljednji, mletačko-osmanski rat, kojim će biti oslobođeni i najsjeverniji dijelovi Pokrčja. Tek nakon završetka tog rata 1718., za Dalmaciju je nastupilo razmjerno dugo razdoblje mirne mletačke vladavine koja će trajati sve do 1797. godine. U tom će se razdoblju kolonizacija i podjela posjeda Morlacima nastaviti, što će s vremenom rezultirati gušćom naseljenošću i nešto intenzivnijom obradom zemlje.

Summary

Based on till now unpublished archival sources author analysing changes in the natural and cultural landscapes of the Krka Region emerged as a result of recolonisation of this part of Dalmatian hinterland after its liberation from Ottoman Empire. Venetian Cadastre of Skradin, Šibenik and Knin Territory made between 1709. and 1711. enable us an detailed insight into all spatial changes emerged after incorporation of this area to the military border of Republic of Venice. Demographic changes which we can follow from this cadastre had a crucial impact on changing of natural and cultural landscapes. Author specially emphasises the importance of Venetian cadastral maps with its statistical data, which represent summarised

information about all demographic, economic and land-property changes in all settlements which resulted with forming of new natural and cultural landscapes of Krka Region.

Literatura

- Friganović, Mladen (1961.): Polja gornje Krke. Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, sv. 3., Zagreb.
- Grgić, Ivan (1962.): Postanak i početno uređenje Vojne krajine kninskog kotara pod Venecijom. Starine, JAZU, knj. 52., Zagreb, str. 249 - 271.
- Slukan Altić, Mirela (2001.): Povijest mletačkog katastra Dalmacije (Morlaci u mletačkim katastarskim izvorima). Arhivski vjesnik, br. 43, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2001., str. 139 - 155.
- Slukan Altić, Mirela (2003.): Komparativna analiza kulturnog pejzaža ruralnih naselja mletačke i habsburške krajine. Triplex Confinium (1500. - 1800.): ekohistorija: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. u Zadru. Split: Književni krug, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, str. 65 - 86.
- Slukan Altić, Mirela (2007.): Povijesna geografija rijeke Krke: kartografska svjedočanstva. Javna ustanova Nacionalni park Krka, Šibenik.
- Smiljanić, Franjo (1992.): Građa za povijesnu topografiju kninsko-drniškoga kraja u srednjem vijeku. Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini, izdanja Hrvatskog arheološkog društva, svezak 15., str. 55 - 64.
- Soldo, Josip Ante (1991.): Skradin pod Venecijom. Radovi Zavoda HAZU u Zadru, sv. 33., str. 131 - 182.
- Stanojević, Gligor (1962.): Dalmacija u doba Morejskog rata 1684. - 1699. Iz ratne prošlosti naših naroda, knjiga 42., Beograd.
- Stošić, Krsto (1941.): Sela šibenskog kotara. Tiskara Kačić, Šibenik.
- Ungarov, Bruno (1992.): Agrarni odnosi na području Dalmacije tijekom mletačke vladavine s posebnim osvrtom na Grimanijev agrarni zakon i Grimanijeve mape. Geodetski list, Zagreb, br. 3, str. 370 - 387.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic and Environmental History

Volumen IV. / Broj 4
Zagreb - Samobor 2008.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić)

Urednici / Editors-in-chief:

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Nataša Štefanec, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetić (Padova, Italija), Aleksandar Jakir (Split, Hrvatska), Silvije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb, Hrvatska), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Hrvoje Herceg

Lektura / Language editing:

Aleksandra Slama

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2008.

Adresa uredništva / Mailing address:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, Hrvatske gospodarske komore i Koprivničko-križevačke županije
